

**ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ТИЗИМИДА ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ
СУБЪЕКТЛАРНИНГ МАЖБУРИЯТЛАР БУХГАЛТЕРИЯ
ҲИСОБИНИНГ АКС ЭТТИРИЛИШИ**

Аскарова Д.Х.

ТДИУ Молиявий таҳлил кафедраси

доценти в.б., PhD.

D_askarova@umail.uz

Аннотация. Мақолада бухгалтерия ҳисоби объекти сифатида "ташкilotларнинг мажбуриятлари" тоифаси билан боғлиқ назарий масалалар муҳокама қилинади. Халқаро стандартларга, шунингдек, турли илмий нуқтаи назарларга асосланиб, муаллифлар "ташкilotларнинг мажбуриятлари" тушунчасининг таърифини, мажбуриятлар турлари рўйхатини, мажбуриятлар турларини таснифлашни ва мажбуриятларни баҳолаш усулларини ўз талқини тақлиф қилинган.

Калит сўзлар: мажбурият, кредиторлик қарзи, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисобот, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, баланс.

Ташкilotларнинг мажбуриятлари молиявий ҳисоботнинг энг муҳим элементиدير. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (МҲХС) тизимидаги "Тамойиллар" концептуал бобининг қоидаларига кўра, мажбуриятлар балансдаги ташкilotнинг молиявий ҳолатини тавсифловчи учта асосий элементдан биридир. Қолган иккитаси активлар ва капиталдир.

Мажбуриятлар ташкilotнинг муайян турдаги қарзлари тўпламини ўз ичига олади (етказиб берувчилар, пудратчилар, ходимлар, солиқ органлари, бюджетдан ташқари фондлар ва бошқалар). Ҳар бир алоҳида турдаги мажбуриятларни ҳисобга олиш ўзига хос хусусиятларга эга.

Шу билан бирга, бизнинг фикримизча, муайян турдаги мажбуриятларни ҳисобга олиш қоидалари маълум тамойилларга, молиявий ҳисоботларнинг мажбуриятлар каби муҳим элементини ҳисобга олиш ва ҳисобот беришнинг концептуал асосларига асосланиши кераклиги ҳақиқатини тан олмаслик мумкин эмас.

Шу ўринда, барча фойдаланувчиларнинг ўз баёотларида келтирилган ташкilotнинг иқтисодий кўрсаткичларини, яъни МҲХСни етарли даражада тушунишларини таъминлаш учун ишлаб чиқилган стандартларга мурожаат қилайлик. Шунинг таъкидлаш керакки, "Тамойиллар" алоҳида боби халқаро стандартлар тизимида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботнинг тоифали аппаратига бағишланган.

Ушбу бобда шунингдек, ҳисоботнинг асосий элементларининг таърифлари келтирилган:

- активлар;
- мажбуриятлар;

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

- капитал;
- даромадлар ва харажатлар

Стандартга асосан, "мажбуриятлар" тушунчасининг таърифи куйидагича: "мажбуриятлар компаниянинг ўтган даврлардаги воқеалар натижасида келиб чиқадиган жорий қарзини ифодалайди, уларнинг тўланиши иқтисодий фойдани ўз ичига олган ресурсларнинг чиқиб кетишига олиб келади." Шунинг таъкидлаш керакки, рус иқтисодчи олимларининг манбаларида бозор иқтисодиётида бухгалтерия ҳисоби концепциясидаги мажбуриятларнинг таърифи халқаро стандартнинг "Тамойиллар" бобида келтирилган "мажбуриятлар" тушунчасининг таърифига яқин. Аммо шу яқинлик билан бирга халқаро стандартда тақдим этилган "мажбуриятлар" тушунчаси таърифига тўлиқ мос келмаслигини тан олиш мумкин эмас.

Иқтисодчи олимларнинг асарларида "мажбурият" тушунчасининг таърифи

Олимларнинг исм шарифи	"Мажбурият" таърифининг талқини
Н. П. Кондраков	"Мажбурият" тушунчаси мажбуриятларнинг муайян турлари рўйхати орқали очиб берилади, рўйхатга эса фақат баланс пассивининг "Қисқа муддатли мажбуриятлар" бўлимида кўрсатилган кредиторлик қарзлари турлари киради [1]
П. С. Безруких	"Мажбурият" тушунчаси жисмоний ва юридик шахсларнинг қарзлари тушунчаси орқали очиб берилади, мажбуриятлар эса кредиторлик ва дебиторлик қарзларини ўз ичига олади [2]
В. Ф. Палий	"Мажбурият" тушунчаси бурч, мажбурият, бирор нарсани бажариш зарурати билан боғлиқ [3]
А. Е. Шевелев	"Мажбурият" тушунчаси фақат бухгалтерия ҳисоби юритиладиган ташкилотнинг кредиторлик қарзи билан боғлиқ. [4]
А. Д. Ларионов	"Мажбурият" тушунчаси пулни ёки ушбу мол-мулк қийматига тенг бўлган қийматларни этказиб берувчига, банкка ёки бошқа кредиторга қайтариш мажбурияти эвазига сотиб олинган мол-мулк қийматининг бир қисми сифатида таърифланади [5]

Келинг, МҲХСнинг "Тамойиллар" бобида "мажбуриятлар" тушунчаси таърифининг моҳиятини таҳлил қилайлик. Бу таърифда кўришиб турибдики

"активлар" ва "мажбуриятлар" каби тушунчалар ўртасидаги қарама-қаршилиқ таъкидланган, чунки активлар қабул қилишни назарда тутди.

Келажакда имтиёзларни ташкил этиш ва мажбуриятларни тўлаш бундай имтиёзларни ўз ичига олган ресурсларнинг чиқиб кетишига олиб келади. "Мажбуриятлар" ва "капитал" тоифалари фарқ қилади, чунки капитал ташкилотнинг соф активлари қийматидан мажбуриятларни олиб ташлаган ҳолда тушунилади. Шунинг ҳам таъкидлаймизки, "активлар", "мажбуриятлар" ва "капитал" тоифалари МҲХСда иқтисодий манфаатлар призмасидан ёндашиш асосида аниқланади.

МҲХСда "мажбуриятлар" тушунчасининг таърифини таҳлил қилинганда, бу таъриф бизни тўлиқ қондира оладими диган саволга тўлақонли равишда ҳа деб жавоб беришга ҳали эрта диб ўйлаймиз. Шунингдек, биз шунини таъкидлаймизки, МҲХСнинг "Тамойиллар" бўлими ҳозирда ислоҳ қилинмоқда ва ҳали муҳокама учун тайёр лойиҳа йўқ. Шу муносабат билан биз ташкилотларнинг "мажбурияти" тушунчасининг таърифига ўз талқинимизни тақдим этамиз.

Бизнинг фикримизча, "мажбурият" таърифи мажбурият ёзувлар сақланадиган ташкилотнинг қарзи сифатида тушунилишини аниқ кўрсатиши керак. Бу мажбуриятлар ва дебиторлик қарзлари каби бухгалтерия ҳисоби объектларини аниқ ажратиш имконини беради. "Мажбурият" таърифида "ушбу қарзни тўлаш мажбурияти" ибораси ҳам бўлиши керак. Қарзни мажбурий тўлаш талаби даъво муддати тугаганлиги сабабли тўланмайдиган, муддати ўтган кредиторлик қарзлари мажбурият сифатида кўрилмаслигига олиб келади. Ташкилотнинг бундай қарзи, албатта, ҳисобдан чиқарилиши керак.

Юқоридаги фикрларга асосланиб, муаллифлик "мажбурият" тушунчасига таърифини келтирамиз: мажбурият деганда ташкилотнинг бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдидаги қарзи тушунилади, унинг тўланиши муқаррар равишда ўз ичига иқтисодий фойдани олган ресурсларнинг камайишига олиб келади.

Мақола муаллифлари томонидан тақлиф қилинган "мажбурият" тушунчасининг таърифи дебиторлик ва кредиторлик қарзларини аниқлаш имкониятини йўқ қилади, чунки мажбуриятлар бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдидаги қарзлар, яъни кредиторлик қарзлари сифатида тушунилади. Таърифдан кўришиб турибдики, мажбурият бухгалтерия ҳисобининг алоҳида элементи сифатида ҳаракат қилади ва сифат жиҳатидан активлар ва капитал каби элементлардан ажратилади. Муддати ўтган қарзни ундириш учун ҳақиқий бўлмаган мажбурият сифатида таснифлаш имконияти йўқ қилинади: бундай қарз дарҳол ҳисобдан чиқарилиши керак, чунки бу иқтисодий фойда келтирадиган ресурсларнинг камайишига олиб келмайди.

Адабиётлар:

1. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: учеб. пособие / Н.П. Кондраков. М.: Проспект, 2010

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

2. Безруких П.С. Бухгалтерский учет. 5-е изд. / П.С. Безруких. М.: Бухгалтерский учет, 2008.
3. Палий В.Ф. Современный бухгалтерский учет / В.Ф. Палий. М.: Бухгалтерский учет, 2009.
4. Шевелев А.Е. Бухгалтерский учет расчетов: учеб. пособие / А.Е. Шевелев, Е.В. Шевелева. М.: Дашков и К, 2010.
5. Ларионов А.Д. Бухгалтерский учет: учебник / А.Д. Ларионов, А.И. Нечитайло. М.: Проспект, 2008.
6. Mamatqulov A.X. (2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida xarajatlarini boshqarish va hisobga olish usullari. *Moliya ilmiy jurnali*, 3-son.
7. Mamatqulov A.X.(2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari bo‘yicha tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish https://gospodarkainnowacje.pl/index.php/issue_view_32/articleview1910
8. Raximov M. Y. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O‘quv qo‘llanma / O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi Toshkent Moliya instituti. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013.392 b.
9. Raximov M.Y. Moliyaviy tahlil-2 (o‘quv qo‘llanma) T.:TMI. 2003 y. 166 b.
10. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda CVP-tahlilni tashkil etishning muammoli jihatlarini. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 4 (2024), 754–759
11. Чориев И.Х. (2023). Молиявий ҳисоботлардаги хатоликларни аниқлашда таҳлилий амаллардан фойдаланишнинг услубий жиҳатлари. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 1, February 2023.
12. Қличев, Б. (2022). КРІ ТИЗИМИ АСОСИДА МОДДИЙ РАЎБАТЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Архив научных исследований*, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1343>
13. Klichev Bakhtiyar Pardayevich. (2024). Problematic Aspects of Organizing Cvp-Analysis in the Enterprises of Uzbekistan // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 5(5), 241–248. Retrieved from <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/4906>
14. Чориев И.Х. (2023). Молиявий инвестициялар ҳисобини такомиллаштириш. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 2, April 2023.
15. U.K.Yakubov, G.S.Maxmudova. (2022). Biznes tahlil: Operatsion tahlil-1,2. (Darslik). –T.: “Nihol print”, 205 b.
16. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Korxonalarda operatsion faoliyat samaradorligini tahlil qilish masalalari. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 86–94. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3251>

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

17. Косимович, Я. У. (2024). Ташқи савдо фаолиятида мақбул ечимни топиш масалаларини таҳлили. *World scientific research journal*, 26(2), 199-205.
18. Tulaev, M. (2024). Moliyaviy hisobot konsepsiyalari. *Nordic_Press*, 2(0002).
19. Абдуллаев, А. Б. (2019). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И АНАЛИЗА НАЛОГОВ. In *БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ: ДОСТИЖЕНИЯ И НАУЧНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ XXI ВЕКА* (pp. 10-17).
20. Kasimovich, Y. U. (2021). Developing A Model On The Basis Of A System Of Indicators Determining The Efficiency Of Foreign Trade Activities. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(7).
21. ҚЛИЧЕВ, . Б. П. (2022). ИШБИЛАРМОНЛИК ФАОЛЛИГИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. *Архив научных исследований*, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/373>
22. Кличев, Б. (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Направления развития благоприятной бизнес-среды в условиях цифровизации экономики, 1(01), 170–173. <https://doi.org/10.47689/TSUE2022-pp170-173>
23. [Tulaev, M. \(2024\). T BUXGALTERIYA HISOBINING SCHYOTLARI VA ULARNING MOHIYATI. Nordic Press, 2\(0002\).](https://doi.org/10.47689/TSUE2022-pp170-173)
24. Qlichev, B. (2024). Korxonalar faoliyatini rivojlantirishda operatsion faoliyat tahlilining zarurligi. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, Konferensiya to'plami. Termiz, O'zbekiston. 15-iyun 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11909171>
25. Қличев Бахтиёр Пардаевич, (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Issues of improving the analysis of the volume of production at enterprises. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ,13(7), 42–49. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2782>
26. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*.Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587-4593.- URL:<https://www.tojq.net/index.php/journal/article/view/4494>
27. Mamatqulov A.X. (2024). Qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish hisobi va tahlilini takomillashtirish. *Jahon ilmiy tadqiqot jurnali*, 26(3), 132–140. <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3256>
28. Choriev I.X. Auditorlik faoliyatida tahliliy amallarni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent:, «Iqtisod-moliya»nashriyoti, 2021, - 21-26 b.